

A NOVEL OF PLACE AND SOME CONTEXTUAL APPROACHES**UN ROMAN DU LIEU ET QUELQUES NÉCESSAIRES
CONTEXTUALISATIONS****UN ROMAN AL LOCULUI ȘI CÂTEVA CONTEXTUALIZĂRI NECESARE****Grațîela BENGA-ȚUȚUIANU**

Cercetător științific III dr. Habil.

Institutul „Titu Maiorescu”,

Academia română, Filiala Timișoara

Bulevardul Mihai Viteazul, nr. 24

e-mail: gratielabenga@yahoo.com

Abstract

The paper calls attention to the only novel written by Virgil Birou – journalist, writer and editor whose activity enlivened culture in Banat during the interwar period. Even if its story was deflected by ideological pressure, "The Skyless World" proves to depict not only an entangled image of the mining area in Banat, but also a subtle illustration of the traditional country system. With all its regional, generational and contextual variations (beyond the basic geographical premise), Birou's novel is a work whose parts fit organically. While narrating about some limit situations, disintegration or tensions that have been fiercely unleashed, it reflects the major themes of initiation (e.g. suffering, death).

To put it briefly, the writer focuses on the relation between liberty and fate and reveals the boundary that separates truth from delusion. With the undoubtful mark given by spiritus loci in Banat, "The Skyless World" reveals the twilight facet that has pointed out the Central-European line of thought.

Résumé

*L'article remet en discussion le seul roman écrit par Virgil Birou - publiciste, prosateur et éditeur dont les actions ont ravivé la culture du Banat de l'entre-deux-guerres. Avec une histoire déviée sous la pression de l'idéologie, **Monde sans ciel** est une substantielle monographie du Banat minier, mais aussi de l'ordre rural traditionnel. Le roman reflète des situations limites et des initiations en détresse, ainsi qu'il surprend des désagrégations ou des tensions sauvagement déclenchées. À travers l'évolution de certains personnages, on interroge la relation entre liberté et fatalité ou bien entre vérité et illusion. Avec une forte empreinte du lieu, le roman de Virgil Birou appartient également à l'esprit crépusculaire de l'Europe Centrale.*

Rezumat

*Articolul readuce în atenție singurul roman scris de Virgil Birou - publicist, prozator și editor ale cărui acțiuni au revitalizat cultura bănățeană din perioada interbelică. Cu o istorie deviată de presiunea ideologiei, **Lume fără cer** este o substanțială monografie a Banatului minier, dar și a ordinii rurale tradiționale. Reflectă situații-limită și inițieri în suferință, așa cum surprinde și dezagregări ori tensiuni sălbatic descătuseate. Prin evoluția câtorva dintre personaje, pune în discuție relația dintre libertate și fatalitate sau dintre adevăr și iluzie.*

Cu o puternică amprentă a locului, romanul lui Virgil Birou aparține, totodată, spiritului crespuscular al Europei Centrale.

Keywords: document, dissolution, restoration, history, messianism

Mots-clés: document, dissolution, recomposition, histoire, messianisme

Cuvinte cheie: document, disoluție, recompunere, istorie, mesianism

Cultura bănățeană interbelică (în sensul ei larg) e cu neputință de zugrăvit fără contribuțiile lui Virgil Birou¹. Publicist (cu articole și reportaje în cele mai cunoscute periodice ale vremii²), prozator, fotograf, organizator de expoziții și întemeietor de instituții, a făcut parte din faimosul „Trifoi” cărașan – după cum era cunoscută în epocă prietenia lui cu Ion Stoia Udrea³ și Romul Ladea⁴. Mai puțin amintit este însă singurul roman scris de Virgil Birou, publicat într-o zodie nefastă: apărut în 1947 la Editura Fundațiilor Regale Mihai I, *Lume fără cer* a fost retras la puțin timp după tipărire⁵. Fundațiile Regale urmau să fie (și ele) înlăturate din istorie. În 1948 s-au naționalizat toate editurile, tipografiile, fabricile de hârtie și s-a instaurat controlul absolut al Partidului asupra activității editoriale. Lucrările Congresului Partidului Muncitoresc Român (din 21-23 februarie 1948) au declanșat lupta ideologică în domeniul literaturii, artei și științei.

O nouă ediție a romanului a apărut în 1957, dar abia după ce prozatorul a făcut câteva concesii: a renunțat la amplele pasaje care conțineau sudălmile unei miner și a schimbat finalul *Lumii fără cer*, astfel încât să intre în tiparul progresist al vremii. Nici ediția din 1972, apărută la Editura Facla, nu a repus în drepturi romanul – așa cum fusese el scris inițial de Virgil Birou. Abia în 2011 a fost tipărită o ediție care a reluat, integral, textul din 1947 (volumul îngrijit și postfațat de Viorel Marineasa și Daniel Vighi, cu o prefață de Cornel Ungureanu, a apărut la Editura Diacritic din Timișoara).

La cincizeci de ani de la moartea scriitorului, *Lume fără cer* ar merita o lectură atentă și bine cumpănită, ferită atât de prejudecăți ierarhice, cât și de pledoarii entuziaste. Cele câteva considerații pe care le facem asupra acestui roman al Banatului sunt menite să îl readucă în atenție.

Despre Virgil Birou s-a spus că, prin *Lume fără cer*, a devenit „un scriitor de mâna întâi” în contextul unei mișcări mai ample a tinerilor scriitori bănățeni, adversari ai „spiritului îngust și lănced de autosatisfacție provincială”, manifestat de „responsabilii oficiali ai revistelor și societăților culturale și literare locale” (ȚIRIOI, 1983, 4). Elogiul disproportionat al lui Nicolae Țirioi nu trebuie să provoace reculul receptării actuale, cât recitirea atentă a *Lumii fără cer* și revizuirea acestui roman – revizuire înțeleasă nu ca amplasare forțată pe primul raft al literaturii

¹ Virgil Birou (1903, Ticvaniu Mare – 1968, Timișoara) a fost fiul lui Iuliu Birou, învățător, publicist, folclorist, compozitor, militant unionist, autorul unor cărți de limba română și de muzică.

² A publicat în *Vestul*, „*Vrerea*”, „*Revista Institutului Social Banat-Crișana*”, „*Societatea de mâine*”, „*Revista Fundațiilor Regale*”, „*Banatul literar*”, „*Tribuna*”, „*Gazeta literară*”, „*Iașul literar*”, „*Scrisul bănățean*”, „*Orizont*”.

³ Ion Stoia Udrea (1901- 1977), publicist, poet, istoric, editor, traducător. A studiat în Arhivele vieneze, a urmat cursuri de regie și actorie la Berlin și München. În 1932 a înființat revista timișoreană „*Vrerea*”, cea mai importantă publicație culturală timișoreană în perioada interbelică, la care a colaborat și Virgil Birou. A fost arestat în 1949 (deși fusese publicist de stânga) și eliberat în 1950. Este autorul unui șir lung de lucrări: monografia istorică și artistică *Biserica greco-ortodoxă română din Lipova* (1930), *Pictura Renașterii*, scrisă în colaborare cu istoricul Ioachim Miloia și apărută în același an, *Ghidul Banatului* (1936), *Marginale la istoria bănățeană* (1940), *Ghidul orașului Timișoara* (1941), *11 poeți bănățeni* (antologie, 1942), *Studii și documente bănățene de istorie, artă și etnografie* (1942), *Răscala țărănilor din Banat de la 1738-1739* (1945), poemul dramatic *Veacul de foc* (1945), *Arta plastică românească din Banat* (publicată doar fragmentar în broșuri, ghiduri sau reviste), *Începutul pentru o istorie sinceră a Banatului*, romanul *Căpitania* (neterminat).

⁴ Romul Ladea (1901 - 1970), sculptor, profesor. A studiat la Academia Julien din Paris și a lucrat un timp în atelierul lui Brâncuși. În 1940 a înființat, la Timișoara, Școala de arte decorative.

⁵ Din ediția princeps au supraviețuit doar câteva exemplare. Unul dintre ele poartă autograful autorului și i-a aparținut social-democratului bănățean Traian Novac, participant în 1918 la Marea Adunare de la Alba Iulia. După cel de-al doilea război mondial, a fost pentru scurtă vreme primar al Timișoarei și, mai apoi, întemnițat pentru că s-a opus unirii social-democraților cu comuniștii. (Exemplarul cu autograf se află în posesia autoarei acestor pagini, din generozitatea domnului Cornel Ungureanu.)

române, ci ca necesar exercițiu de recontextualizare, capabil să distingă niveluri diferite ale valorii și să includă opere meritorii în peisajul cultural actual.

Înainte de toate, „*Lume fără cer* e [...] un roman bine clădit, din blocuri inginereste tăiate; părțile se leagă trainic și aceste legături arată că scriitorul a studiat cu atenție lecțiile marilor constructuri ai romanului.” (UNGUREANU, 1980, 74) Nu doar secvențele romanului sunt atent sudate între ele, ci și legăturile care leagă ampla narațiune de alte paginile ale lui Virgil Birou: pe de-o parte, personajul Ghiorgi Rață vine din proza scurtă⁶, iar pe de altă parte, destule dintre episoadele cărții amintesc de *Oameni și locuri din Căraș*⁷.

Roman-document, *Lume fără cer* este, fără doar și poate, o carte a locului, așa cum carte a locului era și *Mara* lui Ioan Slavici. În acest sens trebuie înțeleasă afirmația lui Traian Liviu Birăescu: „Birou e un scriitor local. Precizarea n-are conotații depreciative” (BIRĂESCU, ZĂRIE, 2003, 14-15) Cât despre deosebirile dintre povestea minerilor cărașeni și a vieții lipovenilor, se cuvine să reluăm aprecierile cu care Viorel Marineasa și Daniel Vighi au însoțit ediția din 2011 a romanului: „Diferențele sunt evidente, după cum sunt și asemănările. Cele din urmă au în vedere un anumit spirit al ținutului: lumea provinciei mic-urbane, a meșteșugarilor, a calfelor și meșterilor, lumea Lipovei și Aninei – locuri mai degrabă obscure istoric, literar și antropologic, folcloric. Anvergură minoră, care, la o privire mai atentă, dezvăluie faptul că dimensiunea cu pricina aparține lipsei de interes a centrelor culturale și de cercetare istorică, literare și de mentalitate.” (MARINEASA, VIGHI, 2011, 555) Pe de altă parte, în ambele romane, există o paradigmă a toleranței, în devălmășia amestecului etnic. „Ca în istoria Lumii Noi, ceea ce interesează înainte de toate este acumularea, banul, supraviețuirea. În Lipova, tradițiile sunt mai apăsate capitaliste, pe măsura lumii negustorești care viețuiește acolo. În Steierdorf, Anina sau Oravița, lumea este mai ales proletară [...]. Diferențele din acest punct de vedere sunt consistente. În estul Banatului, în apropierea frontierei cu Ardealul de dincolo de Mureș, lumea este mai aproape de castelele grofilor, cu toată că emancipată în mare măsură. În sud-estul banatic, realitățile diferă substanțial: nu departe de curge Dunărea, a cărei importanță în schimbul de idei, de mărfuri, oameni și mentalități schițează un proces incipient de globalizare între lumea Europei Centrale și a celei de Est. Realitățile care favorizează incipitul globalizant au [...] rațiuni comerciale sprijinite de flotile pe măsură.” (IBIDEM, 556-557)

Așadar, mărfuri, comerț, acces la piețe (de idei și de produse). Structurată pe coordonatele revoluției industriale și ale modernității (de-formatoare), narațiunea înregistrează în mod realist viața proletariatului cărașan, îngroșând unele accente în siajul ferm al naturalismului. Paralela cu romanul *Germinal* al lui Zola a fost justificată de Cornel Ungureanu, care și-a adaptat perspectiva aducând-o (de la povestea minerilor din nordul Franței) până în apropierea autorului *Lumii fără cer*. Popasul comparativ descoperă filiații care ar apropia romanul lui Virgil Birou de poemul social *Cântecul uzinelor* al lui Ion Stoia Udrea, dar și de traducerea *Cărții Rândunelelor* ori de lemnul convulsionat al lui Romul Ladea. Nici Rebreanu (din *Răscoala*) ori Pavel Dan (din *Iobagii*) (Cf. UNGUREANU, 1973, 2) nu sunt de ignorat când se discută despre eruptivul interes pentru social din anii '30 ai veacului trecut. E dincolo de îndoială că pe Virgil Birou nu îl atrage o parte importantă a literaturii deceniilor 4 și 5: proza experienței, a neliniștii metafizice, a explorării abisalului (de sorginte dostoievskiană sau pe filiera André Gide ori a existențialistilor ruși – Berdiaev și Șestov). În schimb, rezonază puternic la asperitățile sociale. Mai precis, la viața anevoioasă a minerilor din sudul Banatului.

Dar nu numai a minerilor: e adevărat că în prim-planul romanului se află câțiva protagoniști a căror existență întretese monografia ținutului minier al Banatului, cu Anina drept centru de greutate - emblemă „a mizeriei și a dezastrelor, în care Viena și, mai apoi, Bucureștii, trimit mesaje

⁶ Personajul apare și în *Oameni și locuri din Căraș*, Timișoara, Editura Astrei bănățene, 1940.

⁷ Volumul de reportaje îmbină caracterul imnic cu unele armonii elegiace. Notațiile deplâng ocultarea mirabilului în timp ce îi reconstituie prezența. Forța motrice a acestor texte de graniță (care mixează faptul real cu literatura) era, mărturisit, afectivă: „Cine a cutreierat Cărașul ca mine, stând de vorbă cu oameni și flori, cu cântece și locuri, acela va găsi situat Cărașul în inima sa. Pentru totdeauna.”

rele” (UNGUREANU, 2002, 368) -, însă Pavel Toc, feciorul moșului Iosim, este un țăran mândru, pentru care lucrul pământului echivalează cu o datorie și un privilegiu. Chemat la oaste (în primul război mondial), Pavel trebuie să aleagă între a merge la război și a coborî în mina de cărbune. Situația-limită în care se află tânărul îl pune în fața unei alegeri prin care nu poate evita căderea: renunță la viață sau abandonează tradiția (adică prestigiul social, stima de sine, sentimentul apartenenței la imuabil). Între război și mină, tânărul alege viața. Viața în subteran - adică în întunericul pământului și în penumbra conștiinței dezrădăcinate. „Vreau să trăiesc” e leitmotivul unei forțe capabile să depășească bariere care sunt (și) interioare. Într-o lume scoasă din țățâni, aflată în preajma dezagregării apocaliptice, supraviețuirea devine o chestiune de instinct, nu de morală. Morala nu are loc nici printre opțiunile lui Maxim Krampfucec, medicul care semnează actele de înrolare și care, odată vizitat cu atenția cuvenită, e gata să declare „Hetzfehler” acolo unde nu e decât refuzul înregimentării într-un mecanism perceput ca fiind neîntemeiat.

Începutului romanului este definitiv pentru o redefinire a traseelor. A ciocnirii dintre natură și cultură. Sau a lumilor care-și pot transforma devoranta coliziune în măsurată (chiar dacă vremelnică) reasezare:

„Undeva, dinapoi, se rupse o sfoară. Pânza scortșoșată de ger a cudubii care acoperea căruța lui Pavel Toc din Socolari începu să pălăpăiască în întuneric și să izbească cu pocnete seci chingile de lemn, arcuite peste loitre. Se zbătea și tremura ca aripa frântă a unui liliac uriaș, care își încorda puterile, în zvârcolire zadarnică și cu capul înfipt în piept, să răzbească prin bezna îngroșată ca păcura. Caii fură oprîți, vijelia îi mătură oblic spre șanț, gata să răstoarne căruța încărcată, ale cărei încheieturi gemeau și pârâiau să se desfacă. Lui Pavel i se tăie suflarea, vântul îi plezni în față o lopată de neaună amestecată cu ploaie și el nu mai văzu nimic, simți doar smunciturile cu care încerca să rupă coviltirul.

- Ne smulge cuduba, țipă el după ce se șterse cu mâneca peste față, coborând din cer un sobor întreg de sfinți și de praznice în știrea doctorului Maxim Krampfucec, care l-a făcut să ia, cu noaptea în cap, drumul Oraviței, pe o vreme în care și de un câne țî-ar fi fost milă să-l țîi afară.

- Tată!

Boldi cu cotul figura pe care nu o vedea, dar care se ghemuia în siț lângă el ocrotită sub coviltir și învelită până la picioare în păclia groasă, cu mițe de o palmă. Moș Iosim nu se clinti. Moțăia cu capul în piept cum îl scutura căruța, pâsla de oaie, cu aripile înnodate sub bărbie, îi acoperea obraji și urechile. Toată noaptea a curățat cucuruz, când s-a trântit, un cea, pe margina patului, de grija plecării nici nu s-a mai dezbrăcat. Și-a întins picioarele pe dunga laviței și a început să sforăie.

Pavel îl strigă din nou.

- Ține hățurile, tată, până mă duc să o leg dracului, că rămânem în ploaie, ca neoamenii.

Moșul tresări, bulmăcit de ațipeală.

- Ha, ce? Unde suntem?

- Prinde hățurile până leg eu pânza, că ne-o ia vântul, urlă Pavel la urechea lui, ca să întrecă vâjâitul furtunii.

Își desfăcu greu degetele înțepenite pe hățuri și le trecu pe acestea moșului, care înjura în gând că trebuie să-și scoată mâinile din căldura mânelor încrucișate pe piept.

- Dacă nu vezi, mai bine oprește, strigă încă o dată Pavel și se strecură peste sacii de cucuruz până la șareaga de dinapoi, unde necuratul parcă anume fluștura pânza, ca să facă ciudă oamenilor și așa plini de necaz.

Era beznă. Pavel avea de potrivit anume treburi de cătănie la Oravița; ca să nu-și poarte căruța goală, s-a lăsat pe ziua aceasta de sâmbătă, când era târg și își puteau vinde și cucuruzul.”

Scris cu un ritm vibrant, orânduit în jurul notelor distinctive ale regiunii și al vârtoșeniei naturii, începutul romanului este o probă de aderență stilistică – una dintre sursele esențiale de acumulare a energiei lecturii. Transcrisă printr-un fericit echilibru de dinamism și descriptivism, dezlănțuirea naturii se înfățișează cu un neastâmpăr cinematografic. De fapt, întreaga descătușare a lumii fizice proiectează tumultul înăbușit în sufletul și mintea celor doi țărani care se îndreaptă spre

târg. Și spre fundamentala cotitură a existenței lor. *Lume fără cer* are capacitatea de a surprinde relația osmotică dintre starea de spirit a personajelor și așezarea (sau vuietul fulminant) al naturii, acoperind claviatura vastă care leagă măreția de ruină. Se mai găsesc fraze searbede în romanul lui Virgil Birou, însă multe episoade, oricât de trepidante sau de apatice din punct de vedere epic, intră în cadența potrivită (aspră sau domoală) - datorită abilității scriitorului de a impulsiona atât imaginația vizuală, cât și simțul muzical al cititorului. De aceea, nucleeele narative și rezolvările stilistice (care alternează sau îmbină registrele) se înlănțuie într-o certă logică epică, dar ating câteodată și tempoul unor structuri polifonice.

Interesant în cazul lui Virgil Birou (și îi conferă acestuia originalitate) este că romanul proletar se dovedește a fi, în egală măsură, romanul vechilor rânduiești țărănești. Dincolo de suprafața zgrunțuroasă a realităților miniere, se află armoniile (pierdute ale) universului tradițional rural. Întreaga narațiune cuprinde o translație socială „numită ca atare, arătată cu dichis: proletariatul, mai ales cel valah, este de obârșie țărănească nemijlocită.” (MARINEASA, VIGHI, 211, 557)

Iar țăranii trăiesc potrivit mișcării soarelui. Din lumină își iau vitalitatea și credința. Când moș Iosim îl revede pe Pavel după o vreme de la prima coborâre în mină, e zguduit:

„- Ce-i cu tine, copile, nu te simți bine? [...]

- E lucrul, tată. Lucrul de noapte. Toate le îndur, oricât de grele ar fi, dar asta mă omoară.”

Etichetat ca roman monografic, topind în compoziția lui substanțiale pagini de sociologie, istorie și literatură, *Lume fără cer* este o carte despre Râu, despre inițiere în suferință, despre compasiune și solidaritate. Despre păcat, vinovăție și damnare. Efortul documentar pe care l-a făcut Virgil Birou (în consonanță cu pasiunea de a cerceta arhivele, probată de Ion Stoia Udrea) nu exclude punerea în scenă a unor trăiri cu o intensitate ce străbate depozitele preraționale și zonele cvasi-mistice ale sentimentalismului, a căror activare presupune expansiunea conștiinței. Pentru primul caz (al pulsației preraționale) emblematic poate fi episodul „răvoluției” lui Ghiorgi Rață, miner cu nevastă (Lena) și șase copii, bărbat cu „corpul stors de vlagă” și purtând de gât un „lanț [...] legat cu un capăt de ocnă, cu celălalt de casă.” Discuția solemnă despre însemnătatea revoluției și atributele socialismului - pe care Ghiorgi Rață o are cu Pavel - își relevă miezul ascuns (abia) într-o scenă antologică: în jurul unui foc haiducesc alimentat de acte și mobile aruncate pe geamuri, forfotesc soldați, țărani, mineri și țigani care sărbătoresc elanul răzvrătirii⁸ printr-o beție cruntă. Sunt, în aceste pasaje, tensiuni și descătușări sălbatice. Orgiastice. Lumea se descompune și se recompune sub zodia erorii. A gestului instinctual care, dincolo de posibilitatea supraviețuirii, ascunde certitudinea disoluției. Pe de altă parte, nici sentimentalismul bovaric nu are cum să conducă spre o mai bună așezare a rosturilor. Doamna Bartoș, soția unui arivist vanitos și gospodină impecabilă, se îndrăgoștește de directorul adjunct Heinz (ipocrit, imoral și mediocru, sprijinit prin strategii de culise), crezând că desconsiderarea cu care o obișnuise soțul ei va fi înlocuită de respect și iubire. Lectura romanelor lui Ohnet (puse în geamantanul cu care a plecat de acasă) îi ștersese bariera dintre realitate și ficțiune. Din contemplativă, trece în perimetrul acțiunii nemijlocite. Rămâne întruchiparea devoțiunii, dar o proiectează asupra unei (alte) himere. Doamna Bartoș ia contact cu o nouă parte a urâtului, în care o aruncaseră energiile erotice neconsumate în sterilitatea unei căsnicii ratate: nici pentru Heinz nu fusese marea iubire, ci doar o „femeiușcă prostuță și curată”. Prin drama doamnei Bartoș, la care se alătură scenele de seducție și de nuntă din ținutul Carașului, *Lume fără cer* devine (într-o oarecare măsură) și un roman al educației sentimentale, care contrabalansează uneori realismul dur al celorlalte secvențe, iar alții îl completează - pentru că, nestrunite, sentimentele pot mutila sau mortifica sufletul.

Deși par să aibă mize mici, episoadele domestice - care anunță melancolia prozei lui Sorin Titel (Cf. MARINEASA, VIGHI, 2011, 562) - nu se opun vieții din ocnă. Aș observa, mai degrabă,

⁸ Banatul nu a fost lipsit de revolte proletare. Istoria arată că a avut loc un șir lung de manifestări de indignare din partea proletariatului: la Anina în 1892, 1897, 1903, la Reșița în 1895, 1900, 1901, 1906, la Doman și Secul în 1895, la Oravița în 1892, la Lugoj în 1905 și 1906, la Timișoara în 1891, 1894, 1904 ș.m.d. (Cf. Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat*, Timișoara, Editura Antib, 1994, p. 62.)

că legile și ritualurile mineritului (cu substanțialul cod etic care le irigă) lasă urme adânci și în viața de familie. În *Lume fără cer* se perindă mai ales familii sărace, numeroase. Ghiorghei Rață are mulți copii, dintre care unul abia își trage un picior, iar altul, pus de la 12 ani să spele căbuni, se îmbolnăvește grav. Klempa are șase prunci, dar e un alcoolic care își cheltuie banii la birt în loc să se îngrijească de cei mici. De altminteri, „birtul de la casină” este locul unde se adună mulți dintre ortaci: din întunericul minei, pătrund în bezna conștiinței. Băutura și înjurăturile îi însoțesc pretutindeni – în ocnă și acasă. Într-unii dintre ei mai persistă urmele vagi ale armoniei lăuntrice, dar ceea ce iese la iveală este, cu precădere, invidia sau ura. Solidaritatea ortacilor e viclean erodată de egoism, iar între mineri și supraveghetori (sau conducere) nu există decât dușmănie – amplificată, treptat, în doze zilnice, până la paroxism.

Laconic, descriptivismul naratorului se mulțumește să fixeze un număr redus de linii ale cadrului exterior (oglindea a stării de spirit pe care o poartă personajul focalizat). În mijlocul unor personaje de panopticum, dintre care ies în evidență (prin puterea de sugestie a dialogurilor și acțiunilor) birtașul Vențel⁹, Gorbojemsky, Klempa, Gusti, Bartoș și Heinz, bătrânul inginer Svoboda e o figură aparte: profilul lui este acela a unui intelectual legat de proletariat, un umanist vizionar care fusese obligat să plece de la minele Aninei pentru a face loc unor tineri netrebniți. Deși alcătuit printr-o creionare pe tipar iluminist, Svoboda nu e mai puțin viu și credibil – inclusiv prin faptul că, întâlnind-o pe doamna Bartoș, gândurile lui transcriu prejudecăți referitoare la statutul inferior al femeii (redușă la o existență insignifiantă, incapabilă să înțeleagă, să empatizeze sau să imagineze).

La fel ca revolta minerilor, teribila explozie din subteran vine să confirme fragmentarea unei lumi în degringoladă. Chiar dacă nu produc schimbări radicale, aceste evenimente nu rămân fără urmări: ele dezechilibrează profund continuitatea istoriei. O istorie a catastrofelor tinde să ia locul istoriei ca identitate. Așteptarea unei renașterii (mesianice a) politicului și eticii nu are forță de lege¹⁰, ci catalizează mai degrabă manifestarea crizei și declinului. Finalul romanului înregistrează simultan, ca o foaie de observație clinică, pe de-o parte reacțiile femeilor care-și caută soți, fii, nepoți, bunici și, pe de altă parte, gândurile lui Andrei, care căuta o căruță să-l ducă pe Ghiorghei Rață la Sasca. Printre șirurile lungi de morți care traversau curtea întreprinderii, Andrei are revelația morții (ne)cuantificabile, exhibate macabru într-o piață: „Ca la târg [...]. Moartea și-a scos marfa la tarabe, oamenii umblă printre ele să-și aleagă.” Falsă și funestă alegere, de vreme ce nu înglobează libera opțiune, ci o fatalitate sinistă. Ca fatalitate i se arătase lui Ghiorghei Rață coborârea în ocnă și, de aceea, oricât de dramatică, moartea lui sugerează (și) supunerea față de o iubire-ură careia nu avea cum să i se sustragă. În cheie socială a citit Ion Arieșanu finalul cărții, văzând în sfârșitul lui Ghiorghei Rață o înfrățire a minerului cu ocna al cărei rob este, spre deosebire de țăranul ajuns miner, Pavel, care a privit zi de zi mina cu mânie, cu indiferență, cu opunere. (Cf. ARIEȘANU, 1988, 4)

Se cuvine să remarcăm felul în care observațiile naratorului fixează amănuntul, fără a pierde din vedere ansamblul. (Paginile despre revolta minerilor sunt ilustrative în acest sens.) Abordarea e întotdeauna bifocală, iar distanța e reglată după necesități: se apleacă asupra microscopului, cercetând un personaj (un tip uman), pentru ca imediat după aceea să investigheze, ca printr-o lunetă, colectivitatea în largă ei desfășurare. De aceea, focalizarea se mută de pe un individ pe altul, respectiv de pe un personaj pe mulțime, angajând o schimbare de perspectivă care face ca protagoniștii să se exprime liber, dar (prin restrângerea impusă de tehnica narativă) să și interiorizeze

⁹ Despre Vențel cititorul acestei narațiuni heterodiegetice află că „unii, invidioși și poniți împotriva lui, susțineau că e spionul direcțiunii și că i-au dat birtul ca să poată afla din vreme gândurile muncitorilor, însă nimic nu s-a putut dovedi; pe Vențel, deși l-au pândit, nu l-au văzut niciodată întrând în vila direcțiunii sau urcând treptele ce duceau la cabinetul lui Heinz, își vedea de treburile sale, cum îl tăia capul mai bine.”

¹⁰ Pentru o dezbateră amplă asupra relevanței forței de lege, vezi Jacques Derrida, *Forță de lege: fundamentul mistic al autorității*, în Walter Benjamin, Jacques Derrida, *Despre violență*, traducere de Bogdan Ghiu, Cluj-Napoca, Editura Idea Design&Print, 2004.

anumite gânduri, fără ca aceasta să provoace și problematizarea.¹¹ Aceste aspecte ale compoziției conduc la alternarea firească a planurilor epice și provoacă succesiunea gravitate-derizoriu, instinct-rațiune, asprime-sentimentalism ș.a.

Roman al Banatului, *Lume fără cer este*, în egală măsură, o narațiune integrabilă în categoria romanului crepuscular central-european. Definește un *spiritus loci* și creionează, totodată, un spațiu al intervalului și al provizoratului (vizibil și în *Orașul pierdut în ceață* al lui Méliusz József¹²) în care vulnerabilitatea celor rămași la marginea istoriei este indisolubil legată de mesianism.

Bibliografie

- ARIEȘANU, Ion, *Măreția umilității*, „Orizont”, XXV, 1988, nr. 25.
BIRĂESCU, Aquilina; ZĂRIE, Diana (ed.), *Scrisori către Virgil Birou*, Timișoara, Editura Marineasa, 2003.
BENJAMIN, Walter; DERRIDA, Jacques, *Despre violență*, traducere de Bogdan Ghiu, Cluj-Napoca, Editura Idea Design&Print, 2004.
MARINEASA, Viorel; VIGHI, Daniel, *Postfață la Virgil Birou, Lume fără cer*, Timișoara, Editura Diacritic, 2011.
MUNTEANU, Ioan, *Mișcarea națională din Banat*, Timișoara, Editura Antib, 1994.
ȚIRIOI, Nicolae, *Virgil Birou și viața artistică din Banat*, „Orizont”, XX, 1983, nr. 21.
UNGUREANU, Cornel *Imediata noastră apropiere*, Timișoara, Editura Facla, 1980.
UNGUREANU, Cornel, *Lume fără cer*, „Orizont”, 1973, nr. 34.
UNGUREANU, Cornel, *Mitteleuropa periferiilor*, Iași, Editura Polirom, 2002.

---

¹¹ S-a evidențiat că autorul evită „problematizarea înalt-ideologică în care l-ar fi putut tenta istoria, pe care o scrutează cu ochii oamenilor simpli și aspri, pentru care politica și schimbările mondiale există, fără îndoială, numai că undeva departe, cu ecouri vagi și multă confuzie.” (Viorel Marineasa, Daniel Vighi, *Op. cit.*, p. 564.)

¹² Méliusz József (1909 – 1995), poet, publicist, traducător, prozator. Între 1938-1940 scrie *Orașul pierdut în ceață* – roman echivalat cu o „sociografie lirică” a Timișoarei. În 1974 devine membru corespondent al Academiei Române.

